

Мова і література

Методика

**Історія
українського
шкільництва**

Історія

**Психологія
і соціологія**

Публіцистика

Закони, закони...

Рідна мова № 22/2014

Рідна

№ 22/2014
МОВА

ISSN 1644-7794
КВАРТАЛЬНИК
УКРАЇНСЬКОГО
ВЧИТЕЛЬСЬКОГО
ТОВАРИСТВА
У ПОЛЬЩІ

«Рідна мова»
— освітній кварталник
Українського вчительського
товариства у Польщі

Вчена рада журналу: Микола
Жулинський (Київ), Роман Дрозд
(Слупськ), Ярослав Грицковян (Кошалін),
Андрій Вонторський (Щецин), Анатолій
Ситченко (Миколаїв), Вадим Оліфіренко
(Донецьк)

Марко Сирник (Валч) — в.о. головного
редактора
Дмитро Дроздовський (Київ) —
література
Станіслав Караман (Київ) — методика
Ярослав Сирник (Вроцлав) — історія
Віктор Юрченко (Київ) — психологія

Члени редакції:
Ярослава Кобилко (Гіжицько)
Тадей Карабович (Голя)
Марія Стець (Перемишль)

Секретар редакції:
Кристина Сирник (Валч)

Веб-сайт:
Гжегож Муцовський (Валч)

Графічне оформлення:
Тереса Олещук

Мовна і стилістична коректа:
Мирослава Олійник (Бучківська)
(Львів/Варшава)

Коректа:
Катерина Сень

Видавець
Об'єднання українців у Польщі

Адреса редакції:
78-600 Wałcz
Dolne Miasto 10/80
tel. (67) 258 98 87
e-mail: proswita@op.pl
[http://www.interklasa.pl/portal/
dokumenty/r_mowa/](http://www.interklasa.pl/portal/dokumenty/r_mowa/)

Номер надрукований завдяки фінансовій
підтримці Міністерства національної
освіти

Під час використання матеріалів,
посилання на журнал «Рідна мова»
— обов'язкове

Леся Порядченко

Використання опису як засобу формування лексичних умінь вчителя початкової школи

Уміння чітко, логічно і грамотно описати об'єкт чи подію, донести до співрозмовника певну думку, відстояти у словесній суперечці свою позицію — це справжнє мистецтво, яким володіє далеко не кожен з нас. У чому ж причина? А причина в тім, що, починаючи з раннього дитинства, нас не навчали мистецтву живого слова, не заклали тієї мовної бази, якою ми могли б вміло користуватися під час висловлення своєї думки.

Під час здобуття кваліфікації «вчитель початкової школи» необхідним стає вирішення завдання професійного мовлення педагога, що є взірцем для своїх вихованців. Отже, воно має бути настільки досконале, щоб дитина на прикладі вчителя засвоїла всі особливості правильного, чіткого мовлення. Як відомо, сенситивним періодом у розвитку мовленнєвих здібностей дитини є період початкового навчання в школі.

Велике значення в розвитку мовлення і мислення дитини має робота над описом, як одним з видів монологу на уроках з розвитку мовлення, читання, рідної мови, образотворчого мистецтва, художньої праці, природи та музики тощо.

Проблематика навчання опису була предметом дослідження як у дошкільній (В. Гербова, А. Зрожевська, С. Ласунова та ін.), так і в шкільній лінгвометодичі (О. Глазова, З. Доморацька, Л. Міненко, Г. Сорокіна, В. Собко та ін.). Вченими описано варіативні методики навчання описового мовлення дітей дошкільного (М. Алексєєва, А. Богуш, А. Бородич,

кандидат педагогічних наук
доцент кафедри початкової освіти
та методик гуманітарних дисциплін
Київського університету
імені Бориса Грінченка
м. Київ, Україна

Л. Ворошиніна, Н. Гариш, Є. Короткова, Г. Ляміна, Є. Тихєєва, О. Ушакова, В. Яшина та ін.) та молодшого шкільного віку (Н. Будна, Н. Головань, Л. Варзацька, М. Вашуленко, Т. Ладигенська, Н. Лепська, М. Львов, М. Наумчук, К. Прищепа, Н. Скрипченко, Г. Фомічова та ін.).

Але, незважаючи на велику кількість досліджень, сучасні вчителі не завжди мають достатні знання про опис як функціонально-смысловий тип мовлення, про його граматичні і структурні особливості, про його роль у розвитку мислення і монологічного мовлення дитини.

Тому мета статті полягає в тому, щоб, по-перше, допомогти педагогам усвідомити, що являє собою опис як різновид монологу, його композиційні та мовностилістичні особливості, охарактеризувати його види. По-друге, ознайомити з особливостями побудови цього типу монологу дітьми 5–6-річного віку та запропонувати методичні поради щодо навчання опису першокласників.

Перш за все з'ясуємо, що таке опис. У методичі описом називають функціонально-смысловий тип мовлення, який містить характеристичне повідомлення про факти, дії та явища, що існують водночас. В його основі лежить одиниця логіки — судження. Будь-яке судження виражається у формі речення, але не кожне речення є судженням. Судження — це форма думки, в якій стверджується або заперечується щось відносно предметів чи явищ об'єктивної дійсності. Тому елементарний перелік ознак предмета чи дії ще не утворює

опису. Це лише один з прийомів, який у ньому використовується.

Одночасність ознак в описі виражається тим, що в кожному описовому контексті дієслова використовуються в одному визначеному часі. Поєднання різних видо-часових форм дієслів в описі недопустиме.

За допомогою опису можна розкрити особливості природних явищ, якостей людини, описати дію чи стан, тому цей функціонально-смиловий тип мовлення має кілька різновидів, зокрема: натюрморт, портрет, пейзаж, характеристика, інтер'єр. Тільки в характеристиці допустиме зіставлення дій різночасового плану.

Кожен із цих різновидів має свої структурні й мовностилістичні особливості, що надають йому своєрідної самобутності й виразності.

У пейзажі, як описовому жанрі висловлювання, перераховуються як тимчасові, так і постійні чи узагальнені ознаки природи.

Відмінності зображення словом природи, тобто пейзажу, від інших видів опису виявляються у специфічних мовних засобах.

У текстах, що є описом природи, наявні обставини часу (тільки-но, цілими днями, нині, іноді, потому, вечорами і т.д.); видо-часові форми дієслів (було тихо). Особливість опису інтер'єру, порівняно з пейзажем, — статичність змісту. В такому описі, зазвичай, перераховуються предмети-неістоти (меблі, предмети побуту і т.д.), які перебувають у стані спокою, створюючи своєю наявністю певні ознаки кімнати, приміщення чи обмеженого розмірами місця. Називати дію чи стан цих предметів необов'язково. Достатньо перерахувати їх наявність. Тому тут використовуються номінативні та еліптичні види речень.

Опис портрету — це перерахування характерних зовнішніх рис людини: її зовнішності, обличчя, одягу, стану. Ці ознаки можуть бути як постійними (опис обличчя, зовнішності), так і змінними (опис одягу, стану).

Опис зовнішності людини зазвичай виражається іменними частинами мови: іменниками, прикметниками, числівниками, прислівниками. У деяких випадках опис зовнішності людини може передаватися і дієсловами. Це тоді, коли зображується стан і настрої людини. Тоді ознаки виражаються із зовнішньо змістовим навантаженням. Наприклад: «Марійка почервоніла, їй вуха горіли від сорому».

Відмінність між описом портрета та характеристикою виражається в тому, що в портреті описуються зовнішні ознаки (риси) людини,

а в характеристиці розглядається внутрішній стан людини, особливості її характеру, поведінка.

Ознаки характеристики поділяються на два види. Перші складаються на конкретних фактичних даних — це може бути біографія людини з перерахуванням подій у її житті. Другі — аналізують характер людини, її стан, поведінку, і тому іноді потребують доказовості, прикладів. Цими властивостями характеристика подібна до одного з функціонально-смилових типів мовлення — міркування (бо саме тут тези потребують доведення). Але відмінність характеристики від міркування полягає в тому, що в міркуванні виражаються причинно-наслідкові відношення, які супроводжуються доведенням. У характеристиці доводити нічого не потрібно — тут просто наявна констатація фактів.

Натюрморт певною мірою подібний до опису інтер'єру. Він є поєднанням переліку і особливостей предметів побуту, овочів, фруктів та квітів, що знаходяться перед глядачем. Ознаки, що виражаються в натюрморті — статичні. Мовними особливостями описів-натюрмортів є те, що вони складаються з називних, еліптичних та складносурядних речень. Наприклад: «На столі — букет фіалок. У червоній мисці — кілька червонобоких яблук, що перекладені рожевими соковитими черешнями та достиглими сливами. Скибка соковитого кавуна. Біла краю — серветниця, тарілка з виделкою та ножом. Чудовий апетитний вигляд має все це».

Ще однією особливістю опису є те, що передати словами можна не тільки предмет чи явище, а й дію чи стан. У кожного з цих типів опису є свої структурно-стилістичні властивості, власний мовний матеріал. Наприклад, щоб передати стан людини чи природи, найчастіше використовують прислівники або неозначену форму дієслів (Морозить. Вітряно. Сніжно і т.д.). Для опису дії використовують словосполучення, що зображують особливість дії. Це можуть бути прислівники (іздить швидко, говорить голосно), або іменники з прийменниками (виїжджає з двору, сидить на стільці). Всі різновиди текстів-описів використовують у своїй структурі кожен із цих типів.

Щоб дізнатися, наскільки діти вміють будувати свої висловлювання, використовуючи мовні засоби, проаналізуємо їх здатність забезпечувати адекватність лексико-граматичних засобів дитячих висловлювань мовним нормативам опису.

Для перевірки мовленнєвих умінь та навичок дітей їм пропонувалося скласти різні види опису. Результати опитувань шестирічок засвідчують, що за рахунок уже засвоєних речень, які не характерні для опису, деякі з учнів помилково намагаються побудувати описовий текст (дати характеристику персонажа твору), але насправді неусвідомлено переходять до функціонально-смыслового типу мовлення — міркування, пояснюючи, чому саме ці ознаки притаманні даному предмету. Наприклад: 1) «Червона Шапочка — хороша, бо вона — дівчинка, а Вовк — поганий, бо він — вовк»; 2) «Я люблю свою білочку тому, що у неї пухнастий хвостик».

Окремі з опитуваних дітей, не закінчивши процес описування предмета чи інтер'єру, не висловивши суджень про них, починали розгортати послідовність дій із цим предметом, і тим самим неусвідомлено переходять до функціонально-смыслового типу мовлення — розповіді. Наприклад: 1) «Мою ляльку звали Оксанка. Вона тримає в руках повітряну кульку. І вона якось хотіла... З колясочки упала. Перекинулася колясочка і вона відразу впала на долівку. Дівчинка її підняла і вона їй дуже сподобалася»; 2) «Котик у мене добрий. Я з ним люблю гратися в піжмурки. Спочатку я ховаюсь, а потім — він».

Серед окремих речень, що діти помилково використовують при створенні описового висловлювання, переважають складнопідрядні речення з підрядними часу. Наприклад: «Вона (качечка) мені дуже подобається. Коли я з нею купаюся, вона разом зі мною плаває», а також речення з підрядними умови. Наприклад: «Карлсон мені подобається. Якщо його натиснути на животик, він сам літає», причини, наприклад: «Я люблю свого Зайчика, тому що мені подарували його на день народження» та з підрядними з'ясувальними «Мені подобається дружити з Катєю, тому що з нею цікаво дружити». Такі види речень не притаманні опису, оскільки за їх допомогою неможливо передати ознаки і властивості предметів і дій.

Під час створення описового тексту першокласники використовують прості речення з однорідними членами, які з лінгвістичної точки зору не утворюють опису. Наприклад: «На столі лежали зошити, ручки, кольорові олівці та альбом для малювання». Діти ж схильні до опису іграшок, тварин саме за допомогою однорідних присудків: «Автомобіль повертає і світить». Рідше, з метою опису

використовують однорідні підмети (наприклад: «У ляльки блакитні очі і чорні вії»), однорідні додатки (наприклад: «Мені подобаються у нього очі і брови») та означення (наприклад: «У собачки лапки сірі й біленькі»).

Під час опису діти не вживають багатьох видів речень, які вкрай необхідні для створення опису як функціонально-смыслового типу мовлення — опису. Серед них: номінативні: («Тисяча дев'ятсот дев'яносто перший рік. Ранок. Дощ і вітер»); безособові речення зі значенням стану в природі: («Серпень-місяць. Тихо, сухо, передсвітанкова година»); безособові речення типу: («Мете», «Морозить»); еліптичні: («Двір у нього на посаді був невеликий, на городі одне дерево з грациним гніздом, але ворота у дворі нові») тощо.

Для складання описового тексту діти майже не використовують і словосполучень, що служать для створення опису, в основі яких лежить граматичний зв'язок керування. Це, наприклад, такі, що означають: приналежність (плаття сестри, крило птаха); суб'єкт дії (розповідь людини, крик півня, плач дівчинки); носія ознаки (свіжість повітря, любов мами, дружба товариша); визначальні відношення (картина з дерева, стеля під дуб).

Як бачимо, з вище приведеного аналізу досить часто діти вживають синтаксичні конструкції не за функціональним призначенням. Це, як правило, речення, не притаманні опису. І, навпаки, ті синтаксичні одиниці, які доцільно було б вжити їм при створенні описових контекстів, у їхніх описових висловлюваннях відсутні.

Дискусія: Обмаль у мовленні дітей, необхідних для опису, властивих для цього типу мовлення різноманітних синтаксичних конструкцій, яскраво свідчить про дефіцит різнотипного зразкового мовлення вчителя й залучення у практику роботи із шестилітками найкращих прикладів літературних описів. Приклади описів, що пропонуються дітям на уроках в якості зразків, як правило, є «поспіхом», побудованим висловлюванням, що не завжди є лінгвістично коректним, не кажучи вже про їхню художню зразковість. Відтак, дитина не здатна самостійно, без зразків від дорослих людей опанувати синтаксичним багатством рідної мови, її мовностилістичним розмаїттям у вираженні відношень одночасності, у яких знаходяться предмети та явища реальності. Великий педагог В. Сухомлинський зазначав, що «висока культура мовлення

— головна умова раціонального використання часу. Скільки часу втрачається на численні повторення, необхідність у яких виникає тоді, коли предмет, явище, поняття не знаходять у мовленні педагога ясної, доступної розумінню дитини словесної оболонки» [4].

На жаль, сучасна методика роботи з першокласниками до цього часу не націлює вчителів на врахування специфіки мовного матеріалу, різноманітного в синтаксичних конструкціях і необхідного для побудови описів у різних мовленнєвих ситуаціях.

Відсутність у методиці навчання орієнтирів, що спрямовують дітей на відбір мовного матеріалу при навчанні опису, веде до інтуїтивного, спонтанного вживання ними мовних структур, наявних в їхньому мовленнєвому досвіді, які не утворюють опису як функціонально-сміслового типу мовлення. А словосполучень і речень, що діти засвоюють у процесі мовленнєвого спілкування і використовуються в їхній повсякденній мовленнєвій практиці, також замало для опанування шестилітками висловлювань у формі опису. Таким чином, без спеціального мовного навчання діти шостого року тільки в поодиноких випадках доречно вживають у своєму мовленні окремі види словосполучень та речень, за допомогою яких будують описи. Адже, чим більшу кількість різновидів словосполучень та речень, які характерні для опису, засвоять діти, тим більше в них з'явиться можливостей для виділення зв'язків і відношень, що існують в реальній багатогранній дійсності, для оволодіння логічними категоріями мислення, зокрема судженнями, що є, фактично, повідомленнями про явища дійсності у формі розповіді, опису й міркування.

Для оволодіння дітьми описовим мовленням педагогу слід допомагати першокласникам щонайповніше засвоїти типові конструкції, які вживаються для складання описових текстів.

Під час оволодіння описом діти здобувають певні мовленнєві уміння, зокрема, будувати своє висловлювання в описовій композиційній формі із застосуванням синтаксичного матеріалу, що є специфічним для функціонально-сміслового типу мовлення — опису; розрізняти основні й супровідні ознаки предметів, явищ, дій, виражаючи їх у мовленні; вчаться за аналогією правильно виражати синтаксичні відношення, що виникають між структурними компонентами описових контекстів; розвивають власне образне мовлення,

поступово оволодіваючи образотворчими засобами (порівняннями, епітетами, метафорами). За допомогою опису діти знаходять найяскравіші образи, уживаючи точні слова для позначення предметів навколишнього світу та виділяючи в них характерні ознаки, особливості. Опис формує оцінно-емоційне відношення до природи, до тварин, до світу предметів і явищ, світу речей. Завдяки цьому в дітей розвиваються чуттєвість і емоційність, культура почуттів, естетичний смак тощо.

Враховуючи все попередньо зазначене, у процесі навчання першокласників опису та розвитку їхнього монологічного мовлення доцільно використовувати спеціальні методи, зокрема, такі:

1) Методи введення граматичних форм — сприйняття осмислення значення змісту словосполучень і речень. Це взаємопов'язані дії педагога і дітей, що спрямовані на усвідомлення повідомлення, яке наявне в реченні, на осмислення логічних зв'язків реальності, що виражені за допомогою словосполучення. До них можуть бути віднесені: мовні вправи, дидактичні ігри на осмислення значення фразеологізмів, метафор, синонімів, антонімів; спостереження над різними видами описових текстів, читання художніх текстів з наступним виокремленням у них описів.

2) Методи активізації описових синтаксичних конструкцій та збагачення усного мовлення (говоріння) дитини словосполученнями та реченнями. До цих методів доцільно віднести такі: дидактичні ігри, метод аналогії, мовні вправи.

3) Методи активізації побудови дитячих висловлювань. Це методи активного вправлення дитини у побудові описових контекстів, які сприяють розвитку опису, як функціонально-сміслового типу мовлення, активізують розумову діяльність та творчість учня. Вони поділяються на дві групи: репродуктивні та творчі.

Під час навчання дітей 6-річного віку складати тексти-описи з метою розвитку зв'язного мовлення на нашу думку слід надавати перевагу таким організаційним формам: урок, заняття, екскурсія, екскурсія-огляд, вікторини, змагання, дидактичні ігри.

Для зацікавлення і урізноманітнення уроків, що мають на меті навчити дітей складати описи, слід використовувати такі засоби: явища природи, предмети побуту, макети тварин і чучела, воскові фігури, картинки, слайди, цікаві

фото, а також дидактичний матеріал: загадки, прислів'я, казки, приказки; мовний матеріал: словосполучення, речення, тексти.

Висновки. Підводячи підсумки нашої статті, можна стверджувати, що діти здатні будувати описові контексти, але для повного засвоєння дітьми особливостей побудови опису і характерних його ознак потрібно, щоб вони наочно спостерігали за текстами описового типу, а потім і самі вчилися їх будувати відповідно до вимог, які ставляться для побудови текстів описового типу.

Враховуючи всі особливості різновидів описових текстів, можна навчити дітей будувати зразкові монологічні висловлювання описового типу, розвиваючи їх монологічне мовлення і мислення. Для повноцінного оволодіння описовим мовленням потрібно, щоб педагог-практик допомагав учням засвоювати типові конструкції, які використовуються для складання описів. Адже, чим більша кількість різновидів словосполучень і речень засвоюють діти, тим більше у них з'являється можливостей для виділення зв'язків і відношень, які існують у реальній багатогранній дійсності,

для оволодіння логічними категоріями мислення, зокрема, судженнями, що є, фактично, повідомленнями про явища дійсності у формі розповіді, опису і міркування.

Засвоєння вищеперерахованих особливостей опису як функціонально-смыслового типу мовлення дасть можливість педагогу, по-перше, досконало володіти методичними основами розвитку мовлення дітей та основі опису, по-друге, навчитися самому вільно користуватися багатством мовного матеріалу для створення описових контекстів та навчити цьому вихованців.

ЛІТЕРАТУРА

1. Калмикова Л.О., *Формування мовленнєвих умінь і навичок у дітей: Психолінгвістичний та лінгвотодичний аспекти: навч. посіб. для студ. ВНЗ*, Київ 2003, 300 с.
2. Нечаева О.А., *Функционально-смысловые типы речи (описание, повествование, рассуждение)*, Улан-Удэ 1974, 214 с.
3. Порядченко Л.А., *Ознайомлюємо першокласників з різновидами опису*, «Початкова школа» 2004, № 5, с. 20–23.
4. Сухомлинский В.А., *Разговор с молодым директором школы*, Москва 1973, с. 63–64.

„Ridna Mowa”

— kwartalnik oświatowy
Ukraińskiego Towarzystwa
Nauczycielskiego w Polsce

Rada Naukowa pisma: Mykoła Żułyński
(Kijów), Roman Drozd (Słupsk), Jarosław
Hryckowian (Koszalin), Andrzej Wątorski
(Szczecin), Anatolij Sytczenko (Mikołajów),
Wadym Olifirenko (Donieck)

Marek Syrnyk (Wałcz) — p.o. redaktora
naczelnego
Dmytro Drozdowskiy (Kijów) — literatura
Stanisław Karaman (Kijów) — metodyka
Jarosław Syrnyk (Wrocław) — historia
Wiktor Jurczenko (Kijów) — psychologia

Redakcja

Jaroslawa Kobyłko (Giżycko)
Tadeusz Karabowicz (Hola)
Maria Steć (Przemyśl)

Sekretarz redakcji

Krystyna Syrnyk (Wałcz)

Strona internetowa:

Grzegorz Mucowski (Wałcz)

Opracowanie graficzne:

Teresa Oleszczuk

Korekta językowa i stylistyczna:

Myroslawa Olijnyk (Buczkiwska)
(Lwów/Warszawa)

Korekta:

Katarzyna Seń

Wydawca:

Związek Ukraińców w Polsce

Adres redakcji:

78-600 Wałcz
Dolne Miasto 10/80
tel. (67) 258 98 87
e-mail: proswita@op.pl
[http://www.interklasa.pl/portal/
dokumenty/r_mowa/](http://www.interklasa.pl/portal/dokumenty/r_mowa/)

Numer wydany przy wsparciu finansowym
Ministerstwa Edukacji Narodowej

Nakład: 600 egz.

Przy wykorzystaniu materiałów,
konieczne jest wskazanie jako źródła
kwartalnika „Ridna Mowa”

**«Рідна мова» — це фахове, некомерційне видання.
Бажаючим підтримати ідею видавання нашого освітнього журналу,
подаємо банківський рахунок Редакції:**

Zespół Twórczy ZUwP
Redakcja „Ridna Mowa”
78-600 Wałcz
Dolne Miasto 10/80

PKO BP O/Wałcz 28 1020 2847 0000 1702 0052 7382